

KOLLÁR ALBIN

A dunakeszi családnevek jelentéstani vizsgálata

I. rész

Generációk sokasága szántott-vetett, épített, tette dolgát ezen a Duna menti tájon. Életükről nem készült krónika, de az ő munkájuknak köszönhetően létezik ma is az Alagot magába foglaló Dunakeszi. Tisztelettel adózunk emléküknél.

Dunakeszi családneveinek történetéből jelentéstani szempontból az 1848-1895 közötti időszakot vizsgáltam a Dunakeszi-Főplébánia anyakönyvei alapján. Erre a korszakra már a családnevek állandósultak. A falu lakóinak száma 1840-ben 977, 1850-ben 958 fő volt, az ezt követő négy évtizedben a lakosság száma több, mint 350 fővel növekedett. Ugrásszerű növekedés a helyi lakosság számában az 1890-es évek első felétől figyelhető meg. Hasonló folyamat zajlott le Dunakeszi alagi településrészein. Alag lakossága 1850-ben 30 fő, 1890-ben 235 fő. Számos dunakeszi mai családnevét megtalálható a korszakban (Czagány, Holovics, Hubina, Kovács, László, Száraz, Tarcsay – településünkön ezek törzsökös családnevek).

A D. Száraz család

Széles körben ismert tény, hogy Dunakeszi lakóinak túlnyomó többsége jobbágy származású volt. Ezeknek nem létezett családi levéltárak, az osztályozás kiinduló pontja a családnévül szolgáló szó jelentése volt. A személy-, helység-, és foglalkozásnevekből alakult családneveknél viszonylag könnyen megállapíthatjuk a névadás indítékát: az apa neve, a származás, a foglalkozás. Más típusoknál nem adható ilyen egyértelmű magyarázat. Tévedések előfordulhatnak. Egyes nevek több csoportba is besorolhatók. A főplébánia anyakönyveiben a korszakban kereszteltek gyakran ismétlődő családnevei között található jónéhány idegen név is. A lakóhelyre vonatkozó oszlopban szereplő bejegyzések („ad viam ferram”, illetve „in via ferrea”) egyértelművé teszik, hogy a családfő a vasúttársaság alkalmazottja. (A magyarországi vasutak ügyeit 1867-ig Bécsből irányították, így nem csoda, hogy a szolgálattevők távolabbról érkeztek voltak.) Alag betelepülése nagy jelentőségű folyamat Dunakeszi és környékének történetében. A gazdasági változásokat tükrözik az Alagra települők nevei is. A vizsgált időszakban névváltoztatásra nem került sor.

A családnevek jelentéstani osztályozását Kniezsa István: *Hely- és családnév vizsgálatok* című tanulmánykötetében is közzölt munkája: *A magyar és szlovák családnevek rendszere* (Budapest, 2003.) és Kálmán Béla: *Nevek világa* (Debrecen, 1989.) alapján végeztem.

A) A családnév alapszava személynév

A személynév eredetű családnevek minden nyelvben nagy számban fordulnak elő. A magyar nyelvben is gyakoriak.

1) *Pusztai személynevekből alakult családnevek*

Dunakeszin gyakran előforduló családnév típus az egyszerű apanév. Előkerül teljes alakban, de becéző alakjaival is találkozunk.

a) Az alapszó régi magyar személynév: Bali, Beke, Czagány, Rede

b) Az alapszó egyházi keresztnév

Több ilyen típusú családnévvel találkozunk már az 1770-es urbáriumban is. Az apanév (ritkábban az anya neve is) szolgált megkülönböztetésül, ezt örökölték az utódok. A családnév rendszer kialakulásakor már elterjedtek a kereszténység mitológia, mártírológiai nevei, így ezekből lettek családnevek.

Magyar: Balázs, Bálint, Dávid, Dömötör, Fábián, Gábor, Gál, Gáspár, Illés, Imre, Iván, Izrael, Jónás, Kozma, László, Lázár, Lőrinc(z), Pál, Péter, Simon, Vinc(z)e, Zsigmond

Szlovák: Kliment (Kelemen), Venc(z)el

Német: Ébert(sz), Fricz, Fridrich, Gerhardt, Heinz, Könczöl, Ludwig, Ruthardt

c) Az alapszó becenév

Gyakoriak a becenevekből alakult családnevek. Gyakoriságuk azzal magyarázható, hogy a becézéssel alakult névvaltozat a megkülönböztetés lehetőségét megsokszorozza. A keresztény névanyagból a különböző képzők segítségével rendkívül sok lehetőség adódott a megkülönböztetésre. Magyar: Bácska, Barna, Fábi (Fábián), Füle (Fülöp), Gázsó, Karti (Kartal), Geizi (Géza), Mikó (Miklós), Mogony (Mag-régi magyar személynév)

A szlovák nyelvben, mint a többi szláv nyelvben is nagy szerepe van a kicsinyítésnek. A képzőket a teljes vagy csonkított tőhöz kapcsolják. A csonkított tő rendszerint a név első szótagja. Szlovák: Adanek, Antók, Bartha, Bazsik, Bendik, Bengyik, Benyik (Benedek), Berkó (Bertalan), Blaskó, Blahó(k), Denko, Gasparik, Imrik, Ivanek, Janács, Jancsek, Laczó, Latzi, Laukó (Lőrinc), Maczek, Mata, Matkó, Mihalek, Tomek, Vavretz (Lőrinc), Vitek

2) *-i képzős név*

Az apanév megkapja az -é birtokjelet, amely i-vé változott. Gyakran nem lehet eldönteni, vajon valóban apanév eredetű-e vagy pedig személynévből keletkezett helynévből származik. Ide sorolhatók a szláv -ics, -vics és a német -er, -ing képzős nevek.

Magyar: Andrászi, Jánossy

Szláv: Gerzanic, Jancsovics, Krisztovics, Matakovics, Martinovics, Palkovics, Sztankovics, Sztojkovics, Valentics

Német: Fibinger, Henzler, Albecher

3) *-fi-vel összetett nevek*

Ez a névtípus ritka: Bálintffy, Gálfy

B) A családnév alapszava származásra utal

A családnévek egyik legősibb és leggyakoribb típusa. „Kétségtelen, hogy a családnéveket létrehívó feltételek között döntő jelentősége van annak, amely közvetlenül e névtípus szülője: a feudális birtoklásnak. A nemesség körében a nemzetség birtoknak magánbirtokká válása, a jobbágytság soraiban az úrbéres telek jogának biztosítása követelte meg elsősorban a név állandóságát a birtokló család körében. A birtoklás jogait gyakran éppen azzal látták biztosítottnak, vagy abban is kifejezésre juttatták, hogy a birtokos nevéhez második névelemként annak a helységnek a nevét csatolták, ahol birtokai feküdtek.”¹

1) Településnevek

A dunakeszi és alagi családnevek között jobbára Pest megyei, dunántúli, tiszántúli, egykori felvidéki települések, tájegységek nevei találhatók. A származásra utaló családnevek között a legtöbb, helységnevekből alakult ki.

a) Képzővel alakultak

Az -i helynévképzővel minden településnévből alakulhat családnév.

Magyar: Bogácsi, Batory, Békesi, Bényi, Budai, Csabai, Csányi, Cserepkai, Csitai, Dombai, Endrédi, Enyedi, Fegyverneki, Garai, Gyallai, Gyügyei, Hajdi, Hajmási, Halasi, Hegyesi, Helembai, Holányi, Igriczi, Ilovai, Karacsondi, Kállai, Kókai, Koltai, Kövesdi, Kurdi, Kürti, Legéndi, Legindi (Legénd felvidéki falu, szlovák neve: Legind), Lesznai, Lévai, Lissai, Lónyayai, Majsai, Mácsai, Megyeri, Miskei, Mogyorósi, Nándori, Pesti, Rádai, Rutkai, Szécsényi, Sziráki, Szlonkai, Szungyi, Szügyi, Tarcsai, Turi, Újvári, Vitai

Ahogy a magyarban minden településnévből alakulhatott -i képzővel vezetéknev, úgy a szlovákban a régebbi -sky-vel lehet helynevekből képzős nevet alkotni. A szlovákban jóval több helynévképző van, mint a magyarban. A -sky mellett ma gyakori a -jan, -ák, -ec, -csán: Bucsányi, Turcsányi. Szlovák: Bagyinszki, Badjanszki, Benyicki, Boleraszki, Csaloovszki, Dulinszki, Gubinszki, Holeczky, Lehoczky, Lieszkovszki, Lipniczki, Matyasovszky, Piszeczki, Pruzsinszky, Rasovszki, Smolinszky, Szmolinszki, Szuhánszki, Visnyovszki, Vosinszki, Záhorszki, Zavodszki

b) Képző nélküli családnevek

Magyar: Cinkota, Rendek, Zsámbok

Szlovák: Hubina (Hubafalva település Árva vármegyében)

2) A családnév alapszava tájegység

Rokon a településnevekkel. Ha a telepes „távolabbi, a falusiak számára ismeretlen községből jött, akkor csak a megyéről, országrészről nevezték el.”²

Magyar: Baranyai, Börzsönyi, Erdélyi, Morvai, Szalai, Turóci

Szlovák: Lipták (Liptó vármegyébe való)

Német: Riesz

3) Az alapszó helyet jelölő köznévi

Magyar: Berek, Berki, Földi, Marosi, Mező, Mocsári, Morvai, Parti, Pusztai, Rónai, Sári

Szlovák: Brányik (kőfallyal körülvett hely), Horák (felvidéki),

Jihvári (jih – dél égtáj), Oravec (Árva vármegyei)

Német: Baknigg, Burger, Dürr, Ellenbacher, Ellinger, Gruber, Kerberg, Monzpart, Partl, Rasztl, Spitz, Tisperger (dűlőnevek)

4) Az alapszó nemzetiséget jelölő népnév

A lakosság mozgására, vándorlására utalnak a nemzetiségből alakult családnevek. E névtípussal kapcsolatban Kálmán Béla a következőket írja: „Vezetékneveink kialakulásának ideje egybeesik a török hatalom balkáni megerősödésével, a megerősített magyar védővonal fokozatos felmorzsolásával és az egyre gyakoribb pusztító török betörésekkel az akkori Magyarország déli megyéibe. Így tehát nem véletlen, hogy a délről fenyegető török veszély elől a keresztény lakosság: szlávok, magyarok, románok vegyesen – egyenként vagy kisebb-nagyobb hullámokban költöztek biztonságosabb területekre. Noha nemzetiségi szempontból eleve elég tarka Duna-völgyben mindig lehetséges volt a nemzetiségnévből alakult vezetéknev, talán mégsem pusztán feltevés, hogy a Tóth, Horváth, Rác, Oláh nevének egy részében a török elől menekült egyének és néprétegek tükröződnek. (A tót név ebben az időben elsősorban szlavónt jelentett, de így nevezték a szlovákokat is. Szlavónia neve Tótország volt.)”³

Magyar: Horvát(h), Lengyel, Mizser (török nyelvű népcsoport), Német(h), Oláh, Rác(z), Szász, Török
Szlovák: Czeczko (cseh), Polyák, Szaszko (szász), Uhrik (Uhry – a történelmi Magyarország neve), Resznák (rutén), Ruszka (orosz)

A következő részben a köznevekből kialakult családnevek rendszerezését tekintjük át.

Dolgozatom elkészítéséhez értékes segítséget kaptam Kurdics József plébános úrtól, Hohner Miklóstól, Balassa Zoltán történésztől, Benkovics Zita könyvtárostól, Prof. Dr. Mádl Antaltól, dr. Virág Gábor helytörténésztől. A közölt családi fényképeket Szakáll Lászlóné a Dunakeszi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője bocsátotta rendelkezésemre. Valamennyiüknek köszönetet mondok.

A dunakeszi Szent Mihály-templom születési anyakönyve
1880-ból

1 B. Gergely Piroska: A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata. In: Nyelvtudományi Értesítő. 108. sz. Bp., 1981. 61-62.

2 Kálmán Béla: Nevek világa. Debrecen, 1989. 4. 68.

3 Kálmán Béla: Vezetéknevek és történelem. In: Névtani Értesítő. 1979/1. 11.